

Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка
Навчально-науковий інститут історії, права та міжнародних відносин
Кафедри всесвітньої історії, міжнародних відносин та методики навчання
історичних дисциплін

Івашина Ірина Андріївна

**СУТНІСТЬ СОЦІАЛЬНО-
ЕКОНОМІЧНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ
У КНР 1978-1992 РР.**

Спеціальність: 014 Середня освіта (Історія)

Галузь знань: 01 Освіта

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеню магістра

Науковий керівник:

_____ В.В. Сокирська,
доктор історичних наук, професор,
професор кафедри всесвітньої історії,
міжнародних відносин
та методики навчання
історичних дисциплін
«_____» _____ 2021 р.

Виконавець:

_____ І.А.Івашина
«_____» _____ 2021 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА ІСТОРІОГРАФІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	6
РОЗДІЛ 2. ПЕРЕТВОРЕННЯ В СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ ТА ПРОМИСЛОВОСТІ КНР В 1978 – 1992 РР.....	11
РОЗДІЛ 3. ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНІ ЗВ'ЯЗКИ КНР У 1978 – 1992 РР.....	25
РОЗДІЛ 4. СТРУКТУРНА ТРАНСФОРМАЦІЯ КИТАЙСЬКОГО СОЦІУМУ В 1978 – 1992 РР.....	37
ВИСНОВКИ.....	47
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	50

ВСТУП

Актуальність. В сучасному українському суспільстві існує безліч не вирішених проблем. Однією з головних є економічна криза, яка знаходить свій прояв в інфляційних процесах та зниженні темпів розвитку промисловості та сільського господарства. Похідними від економічних проблем є соціальні. Нестабільність економіки України відбивається й на соціальній системі. Перш за все це породжує напруженість й дисбаланс соціальної системи. І лише чітко продумана державна політика, яка користуватиметься підтримкою народу, зможе подолати економічну кризу й знівелювати соціальні протиріччя.

У виробленні цієї політики корисним буде досвід КНР. В Китайській Народній Республіці в період з 1978 по 1992 роки, коли керівну роль в державі займав Ден Сяопін, було розпочато широкомасштабне реформування країни. Найбільш результативною виявилася модернізація економіки, яка охопила всі сфери господарського комплексу Китаю. Курс на «політику реформ» було ініційовано на III пленумі ЦК КПК 11-го скликання 1978 р. Ця подія стала переломною в історії КНР й не мала до того аналогів у всьому таборі соціалістичних країн. Було проголошено принципи, спираючись на які відбулися зміни. Найголовнішим з них був принцип – «будівництва соціалізму з китайською специфікою», причому під «китайською специфікою» розумілося все те, що приносило процвітання Китаю. Даний принцип застосовувався для реалізації змін в 3-х головних складових економічної системи: сільському господарстві, промисловості та зовнішньоекономічних зв'язках. Важливою обставиною, яка обумовила успіх цих модернізаційних процесів стала фактична відмова від надмірної ідейності ортодоксального марксизму, на користь зростання добробуту країни.

Модернізація економіки в свою чергу потягла за собою й зміни в соціальній структурі китайського суспільства. Почали з'являтися нові

верстви суспільства, змінюватися вектори соціальної політики держави. Особливий акцент на законодавчому рівні приділялося демографічній ситуації. Саме тому вивчення китайського досвіду реформування економіки та соціальної сфери є актуальним для формування української програми реформування.

Мета дослідження полягає в комплексній характеристиці соціально-економічної модернізації у КНР в 1978–1992 рр.

Обрана мета зумовлює виконання низки **завдань**:

- проаналізувати модернізаційні процеси в сільськогосподарському секторі економіки КНР.
- охарактеризувати зміни в сфері промислового виробництва КНР.
- висвітлити зовнішньоекономічні зв'язки КНР в 1978–1992 рр.
- дослідити зміни в соціальній структурі за період 1978–1992 рр.

Об'єктом дослідження є внутрішня та зовнішня політика КНР в останній третині XX ст.

Предметом дослідження є модернізаційні процеси в економічній та соціальній сфері КНР в 1978–1992 рр.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період 1978–1992 рр.

За нижню хронологічну межу взято III пленум ЦК КПК 11-го скликання (18–22 грудня 1978 р.), на якому було проголошено курс на соціально-економічну модернізацію та розпочався пошук теоретичних моделей цих перетворень.

За верхню хронологічну межу взято 1992 р., і пояснюється трансформацією у вищих партійних колах ЦК КПК, а саме передачею влади новому поколінню політиків на чолі з Цзян Цземінем.

Методологія дослідження: методологічною основою наукової роботи стали принципи історизму, системності, об'єктивності та всебічності. Для реалізації принципів були використані такі методи, як: історичний, хронологічний, проблемно-пошуковий, метод періодизації та аналізу історичних джерел, методи узагальнення, порівняння та систематизації.

Практичне значення дослідження полягає в використанні фактичного матеріалу та основних положень даної роботи, як у школі, до підготовки до уроків, так і в вищих навчальних закладах, до підготовки практичних занять з історії КНР. Матеріали дослідження можуть бути використані при підготовці доповідей або рефератів з даної проблематики.

Апробація результатів дослідження відбулася шляхом обговорення змісту магістерської роботи на засіданнях кафедри всесвітньої історії, міжнародних відносин та методики навчання історичних дисциплін СумДПУ імені А. С. Макаренка, а також на:

IX Всеукраїнській науково-практичній конференції «Історико-філософські дослідження молодих учених» (м. Суми, 22 – 23 квітня 2021 р.): Івашина І. А. Початок суспільних трансформацій у КНР у 80-х рр. XX ст. // Історико-філософські дослідження молодих учених: IX Всеукраїнська науково-практична конференція. Суми, 2021. С. 72 – 74.

Всеукраїнській науково-практичній конференції «Сучасна освіта: проблеми, реалії та перспективи» (до 100-річчя доктора історичних наук, професора Г. Г. Черних) 29 квітня 2021 р. м. Миколаїв: Івашина І. А. «Специфіка модернізації суспільно-політичного життя в КНР в 1978 – 1992 рр.».».

Магістерська робота складається зі вступу, 4-х розділів, висновків та списку використаних джерел та літератури. Загальний обсяг становить 54 сторінки (49 ст. – основний текст, список використаних джерел та літератури складає 5 ст. і налічує 57 позицій).

РОЗДІЛ 1. ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА ІСТОРІОГРАФІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Основним джерелом для дослідження теоретичних та практичних аспектів соціально-економічної модернізації КНР в 1978–1992 рр. є твори, промови та бесіди Ден Сяопіна [46; 47], який був ініціатором цих змін. В своїх працях він дав теоретичне обґрунтування необхідності проведення модернізації економіки. Акцентував увагу на розширенні зовнішніх зв'язків з усіма країнами світу, в першу чергу в економічній сфері, та створення експортоорієнтованого виробництва. Також було поставлені цілі в економічному зростанні, які було реалізовано на практиці.

Важливим джерелом для розуміння модернізаційних процесів у КНР є мемуари Лі Куан Ю «Із третього світу в перший. Історія Сингапуру 1965–2000 рр.» [57], першого прем'єр-міністра Сингапура, китаїця за походженням. В своїх мемуарах він присвятив декілька розділів Китаю. Один з них присвячений реформуванню Китаю. Він об'єктивно розглядає кроки влади КНР, аналізує помилки й прорахунки.

Вагоме місце при дослідженні соціально-економічної модернізації КНР в 1978-1992 рр. займає праця Г. Кіссінджера [16]. Він був особисто знайомий з багатьма китайськими високопосадовцями, й на основі бесід з ними, в своїй праці показав здобутки китайської економіки. Також він описав, те як китайські реформатори оцінюють та аналізують свою діяльність в процесі модернізації економіки.

Також цінними джерелами є міждержавні економічні договори, котрі були укладені КНР з різними державами, як соціалістичного блоку, так і капіталістичного. Прикладом може слугувати «Договір між урядом СРСР та урядом КНР про економічне та технічне співробітництво (Пекін, 28 грудня 1984 р.)» [51]. В даному джерелі йдеться про намір обох сторін розвивати економічні взаємозв'язки на довготривалій основі та враховувати потреби й можливості економік кожної країни. В договорі були обговорені умови

розробки, обміну й передачі досвіду виробництва, а також взаємного надання консультативних послуг, постачання обладнання, матеріалів і підготовки персоналу. В статті 4 йшлося про заборону не розголошувати та не передавати третій стороні отримані технології, без згоди сторони, яка їх надала. Загалом же суть даних договорів зводилася до отримання китайською стороною, на найвигідніших для себе умовах, передового досвіду, техніки та технологій.

Важливе місце для дослідження даної проблематики займає праця І. Сергійчук «Китай у нові та новітні часи» [39]. В ній автор наводить інформацію з головних китайських газет – «Женьмінь жибао», «Гунжень жибао» та «Бейцзин жибао». Повідомляються найрізноманітніші відомості, в першу чергу пов'язані зі становищем КНР перед початком модернізації, описується ставлення народу до даних процесів, до появи приватної власності та ін. Автор подає також витяг з Конституції Китайської Народної Республіки 1982 р. В статті 7-й, даного джерела, йдеться про збереження державного сектору економіки, а в 11-й – про індивідуальні господарства селян та містян, котрі доповнюють соціалістичну економіку, а також про гарантії держави в охороні приватної власності.

У радянській історіографії особливе місце займає монографія В. Гельбраса «Экономическая реформа в КНР. Очерки, наблюдения, размышления» [12] та стаття Л. Делюсіна «Реформы в Китае: проблемы и противоречия» [13]. В своїх роботах дослідники використовують широку джерельну базу та фактичний матеріал. Недоліком цих робіт, можна назвати вплив на об'єктивність досліджень комуністичної ідеології та висвітлення ще не повністю завершених та осмислених, на момент їх написання, модернізаційних процесів.

Дана проблематика в сучасній російській історіографії є широко висвітлена. Серед сучасних монографічних робіт варто відзначити праці Е. Пивоварової «Социализм с китайской спецификой» [31], Д. Смирнова «Идейно-политические аспекты модернизации КНР: от Мао Цзэдуна к Дэн

Сяопину» [41], А. Островского «Китайская модель перехода к рыночной экономике» [28] та «Китай: фундамент успехов XXI века» [29]. Дані роботи в повній мірі розкривають суть, мету й завдання суспільно-економічної модернізації в КНР у 1978–1992 рр. Значну увагу приділяють особливостям становлення ідейно-теоретико-філософській моделі змін. Автори проводять порівняння здобутків КНР з іншими державами, і в першу чергу з соціалістичними. Розглядають вплив економічної модернізації не лише на суспільство, а й на політичну сферу. Варто звернути увагу на статті О. Бальчіндоржієвой [1; 2] та С. Дугарової [14], в яких вони аналізують взаємовідносини між владою та суспільством, особливості трансформації соціальних цінностей та досліджують вплив антропологічного чинника на процес економічної модернізації КНР. Ю. Будегечієва [5], знайомить нас з початком процесу надання самоуправління китайському селу, як кроком до зростання економічної ефективності сільського господарства. Дослідження М. Рогатова та Чж. Яня [37], висвітлює місце та роль держави в розвитку промисловості. Зовнішньоекономічні зв'язки КНР 1978 – 1992 рр. репрезентовано в статтях таких дослідників, як Чж. Чжіфен [54; 55], Л. Есташі [56], В. Портякова [34] та М. Сущенко [45]. В цих працях показані особливості, форми та обсяги економічної співпраці КНР з іншими країнами. Особливу увагу дослідники акцентували на економічних взаємозв'язках з китайськими емігрантами – хуацяо. А. Виноградов [8; 9] у своїх дослідженнях порівнює економічну модернізацію Китаю з досвідом інших країн та виокремлює особливі, унікальні риси цього процесу в КНР. Г. Кубишіна [18; 19] та Ч. Хао [50] знайомлять з становищем економіки в домодернізаційний період та початковим етапом змін. І. Кірсанов [15] у своїй наукових пошуках акцентує увагу на особливостях періодизації «підйому народного добробуту». Велике зацікавлення викликають дослідження М. Сакати [38], Дж. Робінсона та Д. Аджемоглу [36], в яких вони відстоюють інституціоналістський підхід в трактуванні економічної модернізації. Вони надають визначальну роль соціально-політичним інститутам, як ініціаторам

та виконавцям змін в економіці КНР. Робінсон та Аджемоглу в своєму дослідженні відстоюють думку, що економічна модернізація в КНР виключно носила характер заміни економічних інститутів, при збереження старих політичних інститутів, з деякими незначними змінами. Дані дослідники наголошують на короткотривалому позитивному ефекті економічної модернізації КНР в 1978-1992 рр. Праці Т. Полховської [33], Д. Регзенової [35] та Д. Цирендоржієвої [52] висвітлюють загальну характеристику, тенденції та перспективи соціально-економічної модернізації КНР 1978-1992 рр. Загалом в сучасній російській історіографії спостерігається значний інтерес до даної проблематики.

У китайській історіографії широко визнаними працями є монографії Джастіна Йіфу Лін «Демистификация китайской экономики» [23] та Юань Бінди «Поиски истоков теоретической системы социализма с китайской спецификой – от теории Дэн Сяопина к концепции научного развития» [4]. В цих працях автори всеохоплюючи аналізують соціально-економічну модернізацію, наводять аргументи чому саме владою КНР були вибрані такі шляхи змін та підкреслюють значення політики відкритості. Окрему увагу слід акцентувати на спільній праці американських та китайських дослідників Рональда Коуза та Нін Вана «Как Китай стал капиталистическим?» [17]. Історики в своїй праці дискутують щодо можливих наслідків соціально-економічної модернізації КНР. Вони виступають за те, що Китай став капіталістичним, не дивлячись на комуністичну ідеологію й керівну роль КПК в державі.

Сучасна українська історіографія з даної проблематики не відображена ґрунтовними, фундаментальними дослідженнями. Проте серед праць українських дослідників необхідно відзначити статті В. Седнева «Чи здійсниться «китайська мрія?» [40], В. Урсова «Соціальні трансформації та літературні процеси в Китаї 80-90-х років XX століття» [48], М. Лазарчука «Соціально-економічні реформи в Китаї: генезис та чинники» [21], М. Орнат «Механізм ефективного реформування та зростання економіки Китаю як

конструктивний чинник здобуття лідерства у системі міжнародних економічних відносин» [27] та О. Чернелевської «Побудова ефективної китайської економіки як приклад для наслідування Україною» [53]. В цих статтях дослідники розглядають соціально-економічну модернізацію в КНР у найзагальніших рисах або в контексті інших проблем. Тому дана проблематика не в повній мірі досліджена українськими істориками й залишається актуальною в наш час.

РОЗДІЛ 2. ПЕРЕТВОРЕННЯ В СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ ТА ПРОМИСЛОВOSTІ КНР В 1978 – 1992 РР

Програма реформ, яку Китай запустив в кінці 1978 року, була найефективнішою серед перетворень, що проводилися соціалістичними і несоціалістичними країнами, що розвиваються. Після падіння «банди чотирьох» (Цзян Цін, Чжан Чуньцяо, Яо Веньюань та Веан Хунвень) в 1976 р. до влади прийшло друге покоління комуністичних лідерів на чолі з Ден Сяопіном. Оскільки будь-яка нова влада потребує легітимізації, адміністрація Сяопіна відчувала необхідність проводити політику, яка не просто в корені відрізняється від курсу «банди чотирьох», а відповідає інтересам людей, щоб отримати народну підтримку. «Банда чотирьох», виступала за вкрай лівий курс, згубний для економічного розвитку [19, с. 44].

Саме після проголошення курсу модернізації економіки КНР на III пленумі ЦК КПК 11-го скликання, розпочалися структурні зміни в соціально-економічній системі китайського суспільства.

Китай запустив реформи в 1978 р., роблячи акцент на поступовому характері перетворень та експериментальному підході. Він домігся набагато більших успіхів, ніж країни колишнього СРСР і Східної Європи, що пройшли через шокову терапію, пропоновану теоріями мейнстріму економічної науки. Варто зазначити, що перетворення, які відбулися в сільському господарстві Китаю, вважаються найефективнішими в економічній модернізації КНР.

Необхідність модернізації сільського господарства було гострою проблемою ще з часів утворення КНР. Земельна реформа була проведена між 1949 і 1952 рр. Рух кооперації стартував в 1953 р. Після трирічної сільськогосподарської кризи 1959-1961 рр. була впроваджена нова система кооперації, в якій господарською одиницею стала народна комуна. В ній було поєднано, як господарські, так й адміністративні функції. Різко почала проявлятися тенденція зрівняльного розподілу. Ці фактори не сприяли

зацікавленості селян в ефективному веденні господарської діяльності. Проте ця система зберігалася до 1978 р. [28, с. 103].

Коли уряд оцінив проблеми сільського господарства, він прийшов до чотирьох висновків. По-перше, штучно занижені державою закупівельні ціни позбавляли селян бажання працювати. По-друге, після ліквідації ринків сільгосппродукції села деградували до стану автаркічних економік. По-третє, надто великий розмір виробничих бригад підривав стимули до праці. Нарешті, по-четверте, сільське господарство було вкрай неефективним через відсутність спеціалізації.

Щоб вирішити ці проблеми, в 1978 р. уряд на третій пленарній сесії ЦК КПК видав три резолюції, які і дали старт політиці реформ і відкритості:

1. Зменшення розмірів виробничих бригад. Були дозволені договори підряду на обсяг виробництва і система відповідальності. Ця форма існувала до тих пір, поки діяла тільки колективна форма господарювання, а індивідуальна була заборонена. Потім сталося несподіване: виникла система відповідальності окремого господарства, що стала найефективнішою.

2. Реформа системи ціноутворення. Державні закупівельні ціни в рамках планового завдання були підняті на 17,1%. А понад квоту сільгосппродукцію можна було продавати за цінами на 30-50% вище, ніж раніше. Таким чином, середньозважений ріст цін склав 22,1%.

3. Ринкова реформа. Відновлення ринку сільгосппродукції, перевезення продукції на великі відстані для продажу [35, с. 190].

Завдяки умовному схваленню приватного фермерства в 1980 р. китайські селяни поступово звільнилися від народних комун і вперше після земельної реформи отримали відносну економічну свободу. 18 червня 1980 р. в провінції Сичуань була розпущена перша народна комуна. В кінці 1982-го р. система виробничої відповідальності селянських дворів охопила більше 80 % сільського населення, включаючи село Дачжай – зразкову комуна в епоху Мао Цзедуна. Через рік показник зріс до 95%: в сільськогосподарському секторі завершилася деколективізація [43, с. 365].

Система відповідальності окремих домогосподарств була розроблена не урядом. Її запропонували селяни з села Сяоган повіту Феньян провінції Аньхуй. У 1978 р. під тиском поганих погодних умов і низької продуктивності жителі села вирішили взяти на себе відповідальність за особисті прибутки і збитки. Так розпочався процес створення сімейних підприємств – господарств фермерського типу. Якщо в цілому по країні виробництво зерна в 1979 р. збільшилося, в порівнянні з 1978 р., на 4,4 %, а в Аньхуї – на 6,9 %, то в уїздах, де запроваджений сімейний підряд, приріст склав від 15 до 43,1 %. Вражаючі результати застосування нового методу господарювання змусили учасників Центральної конференції з сільської праці в 1979 р. прийняти рішення про те, що найбільш жителі сіл можуть працювати по новій системі на законних підставах. До кінця 1980 року новий вид господарювання взяли на озброєння 14 % виробничих бригад, при цьому найбільше населення в країні складало лише 10 %. Всі виробничі бригади, які працювали за системою індивідуальної відповідальності господарств, тобто сімейного підприємства, домоглися в той рік значних успіхів. В 1981 р. уряд розпочав впровадження нової системи по всій країні. До кінця року по-новому працювали 45 % виробничих бригад, у 1982 році – 80 %, а в 1984 р. – 99 %. Логічним наслідком запровадження сімейного підприємства, стало ліквідація народних комун. Відбувся розподіл господарських та адміністративних функцій. Станом на 1984 р. було утворено 926 тис. комітетів сільських жителів, котрі перебрали на себе адміністративні функції комун [50, с. 467].

Поширення нового типу господарювання призвело до несподіваних результатів. Протягом перших років – з 1978 по 1984 рр. темпи зростання виробництва сільськогосподарської продукції прискорилися більш ніж в два рази з 2,9 до 7,7 %. Обсяг сільськогосподарського виробництва зріс з 305 мільйонів тонн в 1978 р. до 407 мільйонів тонн в 1984-му. Вартість валової продукції сільського господарства в 1984 р. склала 375,5 млрд. юаней, тобто на 17 % більше, ніж у 1983 р. Темпи виробництва продовольства також зросли вдвічі. Тим часом, внаслідок проведення політики планування сім'ї,

темпи зростання населення скоротилися з 2 % до 1,3 %. Таким чином, виробництво продовольства на душу населення зростало ще більш високими темпами й досягло майже 400 кг на одну особу. З тих пір зерном Китай забезпечував себе сам, а в урожайні роки навіть залишалися надлишки. Дійсно, з широким розповсюдженням системи подвірних підрядів зростання виробництва продукції сільського господарства було вражаючим. В 1984 р. вперше в історії КНР пропозиція зерна та бавовни перевищила попит, виникли надлишки цієї товарної продукції. Але в 1980-х рр. виникла гаряча дискусія про внесок цієї системи в економічне зростання в сільському господарстві. Відбулося певне скорочення виробництва зерна [23, с. 146].

Скорочення виробництва зерна дійсно було позитивним результатом введення системи відповідальності господарств. У 1978 р. уряд переглянув закупівельні ціни на зерно і бавовну, щоб збільшити доходи селян. Він також пообіцяв закуповувати всю продукцію. Але внаслідок постійного зростання обсягів виробництва протягом багатьох років поспіль запаси зерна у держави все збільшувалися. Подекуди під склади зерна вже почали використовувати навіть будівлі шкіл. Тягар витрат, причому даремних, був дуже великим.

Окремо влада приділяла увагу найбільшій частині селянства й робила кроки для покращення їхнього життєвого рівня. Про серйозність становища найбільш бідних селян йшлося в прийнятому в вересні 1984 р. «Повідомленні ЦК КПК і Держради КНР про допомогу бідним районам» [39, с. 294].

Повідомлення констатувало: бідні й відсталі райони для зміни свого становища повинні перш за все розраховувати на власні сили, враховувати місцеву специфіку. Селянам цих районів була надана значна господарська самостійність. Перш за все їм було надано право займатися тваринництвом без обмежень поголів'я стада, дозволено самостійний збут продукції тваринництва. Передбачалося з 1985 р. звільнити найбільш бідні двори на 5 років від сплати сільськогосподарського податку. В цих районах відмінялися централізована закупівля всіх видів продукції сільського та лісового

господарств. Сільські господарства, створені в таких районах, також на 5 років звільнялися від сплати податку на доходи [31, с. 298].

Важливою формою стимулювання зростання сільського господарства стало державне інвестування. Проте розміри інвестиційних надходжень, в порівнянні з іншими галузями, були незначними. У 1978 р. інвестиції в сільське господарство становили 11 % загальних інвестицій. Постановами, прийнятими на третій пленарній сесії, їх розмір був збільшений до 18 %. Але не дивлячись на це, у наступні роки інвестиції в сільське господарство так і не досягли обіцяних 18 % – навпаки, вони були зменшені.

Тому з 1985 р. держава відмовилася від монопольної закупівельної практики і замінило її системою контрактів, що укладаються безпосередньо з кожним господарством. Контрактна ціна формувалася за наступним принципом: 30% – вартість продукції по плановому завданню та 70% – вартість її на ринку. Таким чином, пропонована державою нова ціна була все ж нижче ринкової [22, с. 69].

Дане нововведення дозволило державі полегшити навантаження на бюджет. Але внаслідок зменшення граничної ціни зерна відповідно зменшилося і бажання селян його вирощувати. Тим часом, ринки овочів, фруктів, домашньої худоби та іншої сільгосппродукції були лібералізовані, і ціни там вирости. Тому деякі селяни переключилися на виробництво другорядних продовольчих культур, скоротивши в 1984-1987 рр. виробництво зерна.

Система подвірних підрядів була найпомітнішим досягненням сільськогосподарської реформи, але вона також створила в пореформений період деякі проблеми, особливо в сфері продовольчої безпеки плюс «три проблеми села» [36, с. 327].

Промисловість стала наступним сектором економіки, після сільського господарства, який зазнав реформування. Певні кроки в модернізації промисловості робилися ще в період з 1978 по 1983 рр. Проте конкретний курс змін в промисловості, був проголошений 20 жовтня 1984 р. на III

пленумі ЦК КПК 12-го скликання. Було прийнято відповідний програмний документ – «Постанова ЦК КПК відносно реформи господарської системи». В 1984 р. було прийнято близько 100 різних законів та постанов. Вони ознаменували початок модернізаційних процесів у промисловості [40, с. 69].

На момент початку політики реформ і відкритості у міських промислових секторів в Китаї були три головні проблеми: структурні дисбаланси, погана координація і слабкі стимули. Структурні дисбаланси виявлялися в одночасному існуванні дефіциту і надлишків. Дефіцит одних товарів весь час збільшувався, в той час як деякі інші товари випускалися в надлишку [13, с. 22].

Надлишкові товари вироблялися головним чином важкою промисловістю. Особливо це стосувалося готової продукції. Але навіть у важкій індустрії часом спостерігався дефіцит – енергоресурсів і сировини. У дефіциті знаходилися товари для дому та інша продукція легкої промисловості. Модель, яка передбачала одночасне існування дефіциту і надлишку, що веде до структурних дисбалансів в розміщенні ресурсів, була економічно неефективна. Друга проблема – погана координація. При старій системі всі ресурси розподілялися центральним плановим органом.

Третя проблема – слабкі стимули. Механізм заохочень на державних підприємствах винагороджував в рівній мірі і сумлінних трудівників, і ледарів. Тому ентузіазм робітників падав, що знову-таки негативно позначалося на ефективності функціонування підприємств [53, с 49].

До 1978 р. держава виробила деякі заходи, покликані стати відповіддю на вищеописані виклики в економіці. По-перше, держава намагалася централізовано врегулювати структурні дисбаланси. Але ефективність такої корекції співвідношення різних галузей промисловості, як правило, була дуже низькою. Держава направляло ресурси в проблемну галузь тільки тоді, коли деякі товари, наприклад сільгосппродукція, виявлялися вже в такому дефіциті, який загрожував сталому розвитку суспільства. Але як тільки

ситуація трохи виправлятися, інерція старої системи брала своє, і потік ресурсів спрямовувався в колишньому напрямі.

По-друге, координація була поліпшена шляхом делегування адміністративних повноважень. Стара система ґрунтувалася на вертикальному управлінні. Роботою фабрик і заводів керували відповідні міністерства. При розміщенні ресурсів Міністерство чорної металургії та сталеливарної промисловості приділяло увагу тільки виробничим зв'язкам, ігноруючи особливості географічного положення підприємств. Відділам державних планових комісій, що відали залізом і сталлю, рідко вдавалося розробити економічно ефективну схему транспортування [55, с. 110].

Щоб поліпшити координацію, уряд замінив вертикальну систему управління горизонтальною, що характеризувалося передачею адміністративних повноважень провінціям. Кожна провінція відповідала за розміщення ресурсів і виробництво на своїй території. При старій системі планової економіки часто виникали перекоси і непотрібне дублювання тих чи інших дій. Децентралізація призвела до більшого динамізму. Але динамізм привів до безладу, безлад – до скорочення витрат, що в свою чергу, призвело до стагнації. При початковій системі ціноутворення інвестиційні витрати штучно обмежувалися. Коли провінції отримали можливість приймати економічні рішення, кожна провінція прагнула вкладати кошти і розвивати свою економіку, особливо важку промисловість. Інвестиційна активність стимулювала швидке економічне зростання в усіх провінціях, а значить, і у всій країні.

Але якщо подивитися з точки зору факторної забезпеченості виробництва, то виявиться, що поставки електроенергії, заліза, сталі, мінеральних ресурсів, обсяги транспортування не можна було швидко наростити, тому що їх пропозиція обмежена виробничими потужностями, на збільшення яких потрібні роки [5, с. 51].

Таким чином, коли інвестиції почали рости по всій країні з приголомшливою швидкістю, сировина, транспортні послуги та інші

чинники виробництва негайно опинилися в дефіциті. В результаті кожна провінція хапалася за будь-яку можливість знайти необхідні ресурси, що неминуче порушувало економічний порядок. Тому прийняття рішень в області економіки знову стало виключно прерогативою центральної влади, і незабаром старі проблеми, пов'язані з поганою координацією і падінням трудового ентузіазму, знову заявили про себе. В економіці почалася стагнація [11, с. 447].

Третім заходом стало стимулювання за допомогою політичних засобів. Доходи працівників перебували приблизно на одному рівні незалежно від того, скільки зусиль вони докладали, тому природно, що трудовий ентузіазм був низький. При цьому уряд просив всіх роботодавців заохочувати зразкових працівників, які повинні були отримувати соціальну і політичну винагороду. Але подібна політична мобілізація мала обмеження. Обраними зразковими працівниками могли захоплюватися, вони могли навіть отримати певні політичні преференції. Наприклад, їх могли зробити членами Китайських народних політичних дорадчих зборів або представниками Національного народного конгресу [8, с. 107].

Але подібні почесті надавалися небагатьом. Якби зразковим працівником визнавали кожного, нагорода стала б чимось само собою зрозумілим і втратила б свою стимулюючу привабливість. Звичайно, робітники бажали морального задоволення, але його не можна було гарантувати кожному. Таким чином, дана міра уряду мала вельми обмежений вплив на трудовий ентузіазм.

Перші пореформені рішення не особливо відрізнялися від прийнятих раніше. По-перше, якщо говорити про реструктуризацію виробництва, розмір інвестицій, як і раніше визначався центром, який вирішував, яка галузь є пріоритетною, яка другорядною або навіть третьорядною.

По-друге, про координацію. Коли адміністративні повноваження були передані на рівень провінцій і структура управління з вертикальною перетворилася в горизонтальну, в кожній місцевості почалося швидко

зростання інвестицій. При запаморочливому економічному розвитку повсюдно став відчуватися дефіцит сировини. А поступова лібералізація цін спровокувала високі темпи інфляції. З часів гіперінфляції, викликані урядом Гоміньдану в період громадянської війни, комуністичний уряд завжди дуже чутливо ставився до інфляції. Тому, як тільки інфляція далася взнаки, держава негайно почала з нею боротися, скорочуючи інвестиційні проекти. Але коли сповільнювалася інфляція, те ж саме відбувалося і з економічним зростанням. Щоб стимулювати зростання, уряд знову передавав адміністративні повноваження на місця, в черговий раз стимулюючи виробництво.

По-третє, важливим стимулюючим фактором у виробництві було визнано матеріальну винагороду – суттєвий відхід від раніше проведеного курсу. Ден Сяопін визнав, що підприємства, що демонструють хороші показники, потрібно відокремлювати від тих, які не демонструють прогресу, і що працівники, які виробляють більше продукції, повинні отримувати більш високу заробітну плату, ніж їх менш спритні колеги. Раніше розмір оплати праці вираховували, беручи до уваги рівень освіти працівника, трудовий стаж, стать, вид виконуваної роботи і прожитковий мінімум в різних містах. Рішення Ден Сяопіна, на перший погляд лише трохи змінило цю традиційну шкалу, а в дійсності усунуло ключову проблему [15, с. 155].

Матеріальну винагороду було визнано мірою, що підвищує трудовий ентузіазм, і оплата праці працівників стала співвідноситися з витраченими ними зусиллями. В дореформений період керівники на підприємствах не мали права визначати заробітну плату працівників відповідно вкладених ними зусиль. Таким чином, неодмінною умовою визнання важливості матеріальної винагороди була передача повноважень керівникам на місцях. У тому числі дозвіл підприємствам акумулювати частину прибутку, з тим щоб менеджери могли розподіляти ці ресурси на свій розсуд. Це було кроком вперед в триєдності традиційної економічної системи [17, с. 78].

Коли право на самоврядування було передано на мікрорівень, ціноутворення і розміщення ресурсів природним чином стали більш орієнтованими на ринок. Якщо підприємства могли залишати собі частину отриманого прибутку, вони повинні були мати можливість ці резерви використовувати, в іншому випадку це нововведення було безглуздом. Але так як стара система лімітів не покривала попит, були потрібні поставки, що перевищують обсяги, передбачені планом. Так розвивався розподіл ресурсів вже на ринковій основі. Так, починаючи з 1980 р., серед 77 видів машинобудівної продукції й 83 видів продукції кольорової металургії, котрі розподілялися державою, було виокремлено по 7 видів продукції, які розподіляла держава. На всі інші види продукції почали практикувати вільні замовлення [37, с. 118].

До реформ розвиток йшов в одному напрямку – в рамках планової економіки. З початком реформ розвиток став двоколіїним – планово-ринковим. Плановий курс контролювався державою, а на іншому напрямку все вирішувало співвідношення попиту і пропозиції на ринку. Спочатку ринковий шлях був вузьким, але рух цим шляхом отримувало додатковий імпульс у міру поглиблення реформ. Згодом всі вади і проблеми планової економіки стали очевидні в повній мірі, і держава вирішила поступово відмовитися від планового напрямку розвитку. Двоколіїний підхід в кінцевому змінився одноколіїним – ринковим.

Загалом, реформи промисловості в КНР почалися з передачі управлінських повноважень керівникам держпідприємств, що, в свою чергу, змінило механізми розміщення ресурсів і ціноутворення [49, с. 452].

У 1978 р. реформи почалися з надання підприємствам права самоврядування, щоб підвищити стимули, трудовий ентузіазм і в кінцевому підсумку збільшити продуктивність – на етапах поділу повноважень і прибутку.

Система залишення прибутку підприємствам введена в тестовому режимі на 4000 державних підприємств провінції Сичуань в 1978 р., дана

система дозволяла підприємствам залишати собі 12 % приросту прибутку. Ці кошти могли бути спрямовані в бонусний фонд на заохочення зразкових працівників, в фонд соціального забезпечення – на будівництво гуртожитків, лікарень, дитячих садків і т. д. або в фонд розвитку – на інвестиції в розширення виробництва. Точно так же збиткові підприємства могли залишити собі 12 % того, що вдалося заощадити. Пробна реформа привела до вражаючих результатів. Чим більше держпідприємство отримувало прибутку, тим більше воно могло залишити собі. Природно, чітко позначилася відмінність між рентабельними підприємствами і збитковими. Але кінцевим бенефіціаром залишалася держава – на її частку припадало 88 % приросту прибутку і скорочення збитків [29, с. 89].

Коли в 1979 р. система залишення прибутку підприємствам була введена в національному масштабі, це привело до неоднозначних результатів. На мікрорівні як трудовий ентузіазм на державних підприємствах, так і ефективність останніх істотно зросли, але сума прибутку, що перераховується державі, і податкові надходження скоротилися. У деяких випадках держава не тільки не отримувала розрахункових 88 % приросту прибутку – вона отримувало навіть менше, ніж до реформ. Головною причиною цієї проблеми був неефективний контроль [52, с. 263].

До реформ керівники підприємств були позбавлені права самостійно приймати рішення саме тому, що їх важко було проконтролювати. Тепер державні підприємства могли надавати неправдиву інформацію про свою діяльність. Наприклад, якщо прибуток компанії виріс на 100 %, вона могла залишити собі 12 %. Але, якщо керівник рапортував про 50 % зростання, компанія могла залишити собі законні 6 % і приховати ще 50% – тобто набагато більше, ніж законні 12 % [42, с. 100].

Державні підприємства також могли фабрикувати бухгалтерську звітність. Якщо компанія використовувала отриманий прибуток для будівництва гуртожитків, вона могла записати витрачені кошти як виробничі

витрати. Відстежити всі рахунки державі було нелегко. Державна планова комісія відправляла контролерів, щоб стежити за діяльністю держкомпаній, але тих можна було підкупити. Таким чином, в грі з держпідприємствами державі не вдалося отримати належну йому частку прибутку, що зросла в результаті реформи [32, с. 25].

Щоб усунути проблеми в системі залишення прибутку, держава, натхнена позитивними результатами функціонування механізму відповідальності домогосподарств, в 1985 р. вирішила перевести відносини з держпідприємствами на контрактну основу. З керівником кожного підприємства підписувався контракт. До кінця 1985 р. такі контракти були укладені з 27578 підприємствами держсектору. Компанія повинна була щороку віддавати державі передбачену контрактом фіксовану суму. Якщо прибуток перевищував контрактний платіж, різниця розподілялася між державою і підприємством в певній пропорції. Іноді левову частку забирала держава, а інший раз вона діставалася компанії. Теоретично при контрактній системі інтереси держави повинні бути краще захищені, так як держава отримувала не тільки щорічний обов'язковий фіксований внесок, а й свою частку додаткового прибутку. Однак, результати були практично такими ж, як при попередній системі. До 1987 р. близько 80 % державних підприємств КНР перейшли на різні форми підрядної відповідальності [38, с. 80].

При апробації нової системи результати були позитивними. Але варто було запровадити модель в національному масштабі, як доходи держави зменшилися. По-перше, контрактна система не враховувала інфляцію, яка скорочувала купівельну спроможність обов'язкового контрактного платежу. До 1986 р. інфляція в Китаї була незначною, але в 1988 р. індекс роздрібних цін підскочив на 18,5 %, а в 1989 р. – на 17,8 %. Номінальна вартість обов'язкового контрактного платежу залишалася колишньою, а її купівельна спроможність знижувалася.

По-друге, в контрактах були чітко прописані права та обов'язки. Якщо компанія управлялася добре, обумовлена частина її прибутку йшла державі.

Але якщо підприємство зазнавало збитків, держава не могла покарати директора або менеджера, який несе відповідальність за несприятливий розвиток подій. Незбалансованість контрактів приводила до того, що деякі директори та менеджери починали переслідувати свої особисті інтереси зовні цілком законними засобами. Наприклад, вони могли купувати сировину за завищеними цінами у компаній, власниками яких були їхні родичі, друзі і навіть вони самі. Цим компаніям можна було також продавати продукцію за заниженими цінами [33, с. 26].

Таким чином, частина прибутку, а то і весь прибуток перекачувалася в компанії, тісно пов'язані з директорами і менеджерами держпідприємств. Відстежити і розслідувати подібні випадки державі було важко.

Підсумовуючи можна сказати, що соціально-економічна модернізація почалася з сільськогосподарського сектора економіки. На нашу думку це було правильно, й відповідало умовам того часу. Позитивним моментом була поступовість та обачність при реалізації системи змін, також враховувалася ініціатива самих селян, а влада вже коригувала їх й запроваджувала на загальнокитайському рівні. Ми виокремили чотири причини успішності модернізації сільського господарства. По-перше, структурна реорганізація господарств – вона являла собою ліквідацію колективної форми обробітку землі та монополії держави на закупівлю сільськогосподарської продукції. На практиці це означав перерозподіл земельних фондів народних комун між індивідуальними господарськими одиницями – виробничими підрядами. Але, на нашу думку був і негативний момент, який знайшов своє відображення в збереженні державою права власності на землю. По-друге, запровадження в сільське господарство передових досягнень науково-технологічного прогресу. По-третє, створення нових та реконструкція старих інфраструктурних об'єктів. По-четверте, зміцнення владою внутрішньодержавних зв'язків, що дало змогу розширити внутрішній ринок збуту продукції.

Підсумовуючи зміни в промисловості варто відзначити, також як і в сільському господарстві, їх поступовий характер. На нашу думку ефективність перетворень в промисловості обумовлені декількома факторами. По-перше, децентралізація управління підприємствами. По суті це було наділення керівників підприємств певним набором самоврядних прав. Це було позитивним моментом, оскільки змінився вектор управління промисловими об'єктами з вертикального на горизонтальний. По-друге, частина прибутку почала залишатися в безпосередньому розпорядженні підприємств. Ці кошти йшли, як і на техніко-технологічне оновлення виробничих фондів, так й на покращення соціально-побутової сфери працівників підприємств. Загалом же можна сказати, що основою успіху модернізації сільського господарства та промисловості стали виважені та поступові дії китайської влади.

РОЗДІЛ 3. ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНІ ЗВ'ЯЗКИ КНР У 1978 – 1992 РР

Рішення III пленуму ЦК КПК 11-го скликання продемонстрували ясне розуміння китайським керівництвом тієї обставини, що однією з причин неухильно зростаючого відставання Китаю від розвинених країн стала доведена до абсурду політика «опори на власні сили». Лідери Китаю, проголосивши поворот від колишнього напівізоляціонізму до політики відкритості, взяли курс на активне використання зовнішньоекономічних зв'язків для отримання необхідних країні інвестицій, управлінського досвіду, передової техніки і технології, ринків збуту.

Поворот КНР до диверсифікованих форм зовнішньоекономічних зв'язків створив необхідні і достатні умови для реалізації унікальної переваги, як наявність у світі вельми заможної китайської діаспори. Її власний інтерес до освоєння нових форм і методів взаємодії з економікою КНР не в останню чергу був продиктований структурною перебудовою в Гонконзі і Східній Азії в цілому, яка вимагала прискореного звільнення від частини «відживших своє» виробництв (текстиль, одяг, продовольство, нескладна побутова техніка), у т. ч. і шляхом їх винесення за національні кордони. В обмін Китай отримував додаткові канали працевлаштування своїх громадян, практично безкоштовне створення виробництва ряду споживчих товарів тривалого користування (магнітофони, телевізори, пральні машини тощо) та плюс до цього, як незабаром з'ясувалося, вогнища спонтанного зростання економіки і природного освоєння ринкових принципів господарювання [41, с. 208].

Реформа зовнішньоторгівельної системи і перебудова зовнішньоекономічних зв'язків розгорнулися за трьома найважливішими напрямками. По-перше – в цій сфері розпочався пошук форм втілення концепцій поділу права власності і права господарювання – відділення адміністративної системи від виробничо-господарських організацій. Отримали подальший розвиток загально-китайські та галузеві

зовнішньоторгівельні компанії. Міністерство зовнішньоекономічних зв'язків і зовнішньої торгівлі передало частину своїх функцій владним органам провінцій і міст, які створили власні зовнішньоторгівельні організації. Вони стали поступово все ширше використовувати надане їм право виступати в якості агентів китайських підприємств при здійсненні зовнішньоторговельних операцій [56, с. 685].

Почали формуватися промислово-торгові, науково-промислово-торговельні, аграрно-промислово-торговельні об'єднання, що забезпечують тісний організаційний та економічний зв'язок внутрішнього виробництва із зовнішньою торгівлею, імпорт іноземної техніки і технологій з внутрішнім виробництвом і подальшим збутом продукції як усередині країни, так і за кордоном. Відповідно стали змінюватися системи планування та фінансування зовнішньоторгівельних операцій, формуватися самостійність, самоокупність, самофінансування підприємств і організацій, провідних зовнішньоторгівельних операцій.

Другим напрямком стало утворення експортоорієнтованих районів, спеціальних експортних виробництв, систем залучення і використання іноземного капіталу на основі різноманітних форм власності та господарювання для розширення експортного потенціалу та задоволення потреб внутрішнього ринку.

Третім напрямком можна назвати процес формування та вдосконалення пільгової податкової, валютно-фінансової і кредитної політики, покликаної стимулювати приплив в КНР іноземного капіталу, активізацію зовнішньоторговельної діяльності місцевої влади та підприємств [27, с. 64].

Ще влітку 1979 р. Постійний комітет ВЗНП створив Державний комітет з управління експортом та імпортом. Однак після дворічних експериментів з'ясувалося, що система керівництва зовнішньоекономічними зв'язками і зовнішньою торгівлею стала занадто громіздкою. У березні 1982 р. ВЗНП приймає рішення про злиття згаданого держкомітету, Міністерства зовнішньої торгівлі, Міністерства зовнішньоекономічних зв'язків і

Держкомітету з управління іноземними інвестиціями та про утворення на їх основі Міністерства зовнішньоекономічних зв'язків і зовнішньої торгівлі. На міністерство покладено відповідальність за керівництво та управління зовнішньою торгівлею та міжнародним економічним співробітництвом. Крім того, в провінціях Гуандун, Фуцзянь, Шаньдун, у містах центрального підпорядкування – Пекіні, Шанхаї, Тяньцзині – були утворені зовнішньоторговельні компанії, покликані керувати, організовувати, узгоджувати експортне виробництво на відповідній території і вести зовнішньоторговельні операції згідно з державним планом експорту та імпорту [24, с. 130].

В цілях створення зацікавленості місцевих органів влади, промислових відомств і підприємств у розвитку зовнішньоторговельної діяльності були розширені їхні права. Зовнішньоторговельним компаніям надана певна самостійність у веденні експортно-імпортних операцій. Всі провінції, автономні райони та міста центрального підпорядкування, міста-«планові одиниці» – Гуанчжоу, Далянь, Ухань, Сіань, Шеньян, Харбін, Чунцин, Циндао, а також о. Хайнань отримали право самостійно, у встановлених урядом рамках, вести зовнішньоторговельні операції і затверджувати проекти про залучення іноземного капіталу в розмірі до 10 млн., в ряді випадків – до 30 млн. дол. Далі, вони отримали також право на введення пільг для іноземних вкладників капіталу, що поширюються, як правило, на місцеві податки, їх ставки, терміни повного або часткового звільнення від податків. Було надано право на ведення зовнішньоторговельних операцій загальнокитайським галузевим промисловим компаніям, найбільш великим і добре поставленим підприємствам і багатьом іншим. Всього таких компаній та підприємств налічувалося понад 1,4 тис. [12, с. 243].

Довгий час проблемою було те, що виробництвом займалися одні, торгівлею – інші. Було знайдено й випробувано дві основні форми ліквідації цього розриву. Одна з них, що об'єднує зовнішньоторговельні компанії та підприємства, що позначається в чисто китайському стилі формулою

«чотири спільно, два відкрито». Вона означає, що партнери спільно вели справи, переговори із зарубіжними партнерами, направляли делегації за кордон для аналізу ситуації попиту, пропозиції і збуту. «Два відкрито»: зовнішньоторговельна організація повідомляла підприємству ціни на експортовану продукцію, а підприємство, у свою чергу, не приховувало від партнера собівартості своєї продукції. Існувала інша форма – обидва партнера створювали експортні фонди і засновували об'єднану промислово-торгову компанію, тобто дочірню фірму [16, с. 553].

Зовнішньоторговельну організацію могла створювати також кілька промислових підприємств. Численність учасників зовнішньоторговельної діяльності та необхідність створення простору для їх ініціативи і підприємливості стимулювали перегляд системи планування. Директивний план став включати, як правило, два показники: загальну суму експорту-імпорту, а також показники по невеликій кількості найменувань продукції, що має життєво важливе значення для народного господарства. З 1985 р. міністерство перестало складати і направляти відповідно своїм організаціям директивний план за джерелами надходження, обсягом закупівель і розподілу експортних товарів [9, с. 247].

Зовнішньоторговельний оборот КНР, становив у 1978 р. трохи більше 20 млрд. дол., у 1988 р. досяг майже 103 млрд., тобто зріс за десятиліття в 5 разів. Відповідно в КНР постійно збільшувалася частина національного доходу, що надходила від зовнішньої торгівлі. Це стало свідченням про надзвичайно швидкий темп входження КНР на світовий ринок.

Не дивлячись на швидкі темпи зростання експорту китайської продукції в модернізаційний період, пропорційно йому, зростав й імпорт товарів до КНР. Співвідношення між імпортом та експортом можна прослідкувати за показниками сальдо зовнішніх торгівельних операцій. Лише в 1982 та 1983 рр. вдалося досягти позитивного сальдо експортно-імпортних операцій, яке складало відповідно 3,04 та 0,84 млрд. доларів. В інші роки модернізаційних процесів, сальдо було негативним. З цього можна зробити

висновок, що імпорт в КНР переважав експорт. Результатом експортної торгівлі також було збільшення резервів іноземної валюти в КНР. Так, якщо на кінець 1979 р. в КНР нараховувалося інвалюти на загальну суму 2,154 млрд. доларів, то на кінець 1989 р. – 17,488 млрд. доларів [7, с. 240]. Ці показники також свідчать про активізацію експортної торгівлі КНР в зазначений період.

Особливо великий стрибок в експорті досягнутий в 1987-1988 рр., коли була проголошена політика експортоорієнтованого виробництва в приморських районах країни. Зростання за ці два роки рівнозначне збільшенню експорту за 1981-1986 рр. До виробництва товарів на експорт були підключені і оборонні підприємства, на частку яких у 1987 р. припадало 28% великих і середніх заводів і фабрик, 25% обсягу промислового виробництва, і найменш техніко-технологічно розвинені підприємства сільської промисловості. Оборонні підприємства створили в приморських районах більше 1000 «підприємств-вікон», через які вони прагнули здійснити прорив на зовнішні ринки. Зовнішньоторговельна діяльність носила переважно характер валютного накопичення, тобто її зміст зводився до нагромадження товарної маси, здатної дати країні валютні кошти. Одночасно активно розвивалися і виробничо-торговельні зв'язки.

Характерно в цьому сенсі залучення в експортне виробництво дрібної міської і сільської промисловості, індивідуальних виробників і приватних підприємств. Так, якщо ще в 1980 р. експортноорієнтоване виробництво велося на 1,5 тис. сільських підприємств, то в 1988 р. – близько 200 тис., котрі заробили понад 5 млрд. дол. З них 140 тис. підприємств розташовувалися в провінції Гуандун. 136 підприємств експортували продукції на суму понад 1 млн. дол. кожне.

Протягом 1980-х рр. КНР активно розширювалися торговельні зв'язки. Китайська продукція екпортувалася до 120 країн світу. В трійці лідерів були Японія, США та Сянган (Гонконг) – на них припадало близько половини китайського експорту. За цей час в КНР було прийнято понад 100

нормативних актів, що врегульовували різні сторони зовнішньоекономічних зв'язків та іноземного підприємництва на території держави. Було підписано більше 20 угод з урядами індустріально розвинених капіталістичних країн про заохочення капіталовкладень, захист власності, запобігання подвійного оподаткування, створена система охорони авторських прав при передачі техніки і технології. Ці заходи, безсумнівно, сприяли розвитку зовнішньоекономічних зв'язків [51, с. 1731].

Особливо значуще місце в розширенні масштабів взаємодії економіки КНР з світовим ринком належить особливим економічним зонам (ОЕЗ) «першої хвилі», що стали загальновизнаними символами китайської політики відкритості.

Принципове рішення про створення особливих економічних зон було прийнято ЦК КПК у липні 1979 р. за ініціативою Ден Сяопіна, вперше висловлену в квітні 1979 р. на робочій нараді ЦК КПК. Було прийнято рішення «Про деякі питання всебічного розвитку зовнішньої торгівлі для збільшення надходжень іноземної валюти». А вже 15 липня 1979 р. ЦК КПК і Держрада відзначили сприятливі умови в провінціях Гуандун та Фуцзянь, які розташовані в безпосередній близькості від Сянгану та Аомєня, і відзначаються наявністю широких та міцних зв'язків з співвітчизниками, проживаючих за кордоном, й прийняли рішення проводити по відношенню до цих двох провінцій політику особливих мір, направлену на заохочення їх зовнішньоекономічної діяльності. І саме тому з вересня 1979 р. почалася підготовча робота по створенню ОЕЗ Шеньчжень і Чжухай, а пізніше і Шаньтоу та Сямень. Ці зони призначалися для здійснення різноманітної господарської діяльності, включаючи переробку сировини закордонних замовників й виготовлення виробів з їх деталей [34, с. 157].

Передбачалося створення підприємств на основі змішаного або лише іноземного капіталу. В квітні 1980 р. Гу Му прибув на нараду в Гуандун, й там він з керівництвом провінцій Гуандун та Фуцзянь конкретно обговорив плани будівництва особливих економічних зон. Датою офіційного

заснування ОЕЗ вважається 26 серпня 1980 р., коли Постійний комітет Всекитайських зборів народних представників затвердив «Положення про особливі економічні зони провінції Гуандун». У жовтні 1980 р. з санкції Держради КНР у провінції Фуцзянь була створена ОЕЗ Сямень. Як заявляла влада КНР, «теоретичною основою» створення ОЕЗ стали положення В. І. Леніна про можливість використання державного капіталізму для економічного розвитку соціалістичної країни, а також судження К. Маркса та Ф. Енгельса про інтернаціоналізацію виробництва і формування світового ринку, були «повністю застосовні до соціалістичного Китаю 80-х років ХХ століття». На практиці в КНР уважно вивчався світовий досвід «зон вільної торгівлі», «вільних портів» та «районів експортної переробки продукції». У липні 1981 р. ЦК КПК і Держрада КНР прийняли рішення розвивати Шеньчжень (площа 327,6 км²) і Чжухай (початкова площа 6,7 км²) як комплексні ОЕЗ, а Сямень (початкова площа 2,5 км²) і Шаньтоу (1,67 км²) головним чином як зони експортної переробки [45, с. 103].

Здійснивши поїздку в ОЕЗ на початку 1984 р., Ден Сяопін відзначив високу ефективність економічної діяльності в даних районах, назвавши їх «вікнами, через які йде запозичення технічних досягнень, методів управління, знань, реалізується політика зовнішніх зносин» [46, с. 167-168]. Одночасно він запропонував подумати над тим, щоб розширити експеримент, додавши до ОЕЗ кілька нових міст не надаючи їм статусу ОЕЗ, але надавши їм певні можливості для «вільного входу і виходу капіталу».

В квітні 1983 р. ЦК КПК та Держрада прийняли рішення про надання острову Хайнань деяких прав, якими користувалися особливі економічні зони, в тому числі більшої самостійності з ціллю прискорення його освоєння. А вже через рік 14 приморських та портових міст отримали статус відкритих зі схожими правами з ОЕЗ. Це були такі міста, як Тяньцзинь, Шанхай, Далянь, Цінхуандао, Яньтай, Ціндао, Ляньюньган, Наньтун, Нінбо, Веньчжоу, Фучжоу, Гуанчжоу, Чжаныцзянь та Бейхай. Важливість для китайської економіки цих 14 міст підтверджуються статистичними даними. В

них проживало 7,7 % населення країни, працює 13 % робітників та службовців, концентрувалося 12-17 % науково-технічного персоналу, вироблялося 25 % валової продукції промисловості [54, с. 24].

Первісна мета створення ОЕЗ полягала в більш активному залученні в економіку КНР коштів з-за кордону, передусім інвестицій китайських співвітчизників з Гонконгу і Макао, розширення експорту, зростання валютних доходів, запозиченні передової техніки і методів управління, поповнення Китаєм досвіду міжнародного економічного співробітництва в цілому. Оскільки в ході практичної діяльності, особливі економічні зони продемонстрували здатність освоювати нову інформацію про світовий ринок та швидко поширювати її всередині країни, то вони почали розглядатися і як «опорні пункти», «містки для проникнення Китаю на світовий ринок». З іншого боку, освоєння у ОЕЗ виробництва деяких найсучасніших видів продукції породило в Китаї сподівання на перетворення їх в базу нових галузей промисловості і навіть у «щабель, стимулюючий технічний прогрес і у внутрішніх районах Китаю».

У першій половині 1980-х рр. були закладені законодавчі основи функціонування ОЕЗ, створена первинна комунальна і промислова інфраструктура, йшло активне відпрацювання практичних питань залучення іноземного капіталу – принципів і схем пільгового оподаткування, землекористування, спрощеної процедури створення підприємств з іноземними інвестиціями. Законодавчо питання діяльності ОЕЗ регулювалися низкою загальнокитайських законів про змішані підприємства, заснованих на китайському і іноземному капіталі, а в подальшому також законами про підприємства, повністю заснованих на іноземному капіталі, і про контрактні підприємства з участю іноземного капіталу [44, с. 143].

У той же час спочатку був узятий курс на розробку для ОЕЗ спеціального законодавства. Зокрема, були прийняті такі юридичні акти, як тимчасові положення провінції Гуандун про реєстрацію підприємств, про правила в'їзду та виїзду, про працю та заробітну плату в особливих

економічних зонах. Було затверджено Держрадою КНР положення про управління змішаними та іноземними банками в особливих економічних зонах КНР, положення ОЕЗ Шеньчжень про правила землекористування, про економічні контракти з закордоном, про імпорт техніки. Все це сприяло чітко визначеному функціонуванню особливих економічних зон на території КНР.

У відповідності з ідеєю Чжао Цзяна, котрий в першій половині 1980-х рр. був прем'єром Держради КНР, – «використовувати привабливість податкової системи...для іноземного капіталу», – китайське законодавство встановило прибутковий податок для всіх видів підприємств з участю іноземного капіталу в ОЕЗ в розмірі 15%; вони були звільнені від місцевих податків на прибуток (на більшій частині території країни ставка оподаткування становила 33%). Імпорт (за винятком спиртних напоїв і тютюнових виробів) і експорт ОЕЗ здійснювалися безмитно. Додаткові пільги надавалися підприємствам з обсягом іноземних інвестицій понад 5 млн дол., підприємствам, що застосовували новітню техніку і технологію, а також при використанні для виробництва продукції на експорт китайського обладнання та сировини, при реінвестуванні прибутку на місці [30, с. 130].

На період 1982-1985 рр. передбачалася 30-50-відсоткова знижка плати за оренду землі в ОЕЗ Шеньчжень, визначеної з урахуванням відповідних розцінок в Гонконзі і варіювалася від 10 до 100 юанів за м² в залежності від характеру об'єкта. Встановлені правила землекористування давали певні вигоди китайській стороні, оскільки право користування землею було перетворено нею в «матеріалізований капітал». Так, у змішаних підприємствах плата, що належить китайській стороні за використання землі іноземним партнером, виступала як частина її грошового паю, а в договірних підприємствах земля (оціночна вартість залежала від місця розташування ділянки) була безпосереднім капіталом китайської сторони. У чистому вигляді орендна плата стягувалася фактично лише з підприємств, що повністю засновані на іноземному капіталі. В цілому введені правила оподаткування та землекористування дозволяли китайській стороні

отримувати 70% податків і прибутку при 50-відсотковій частці іноземного капіталу в спільному підприємстві.

Аналіз діяльності ОЕЗ крім позитивних, виявив і негативні моменти в їхньому розвитку: надмірно високі темпи будівництва, і як результат – відставання в забезпеченні його людськими, фінансовими та матеріальними ресурсами; нераціональна структура капіталовкладень (наприклад, в 1985 р. 24 % капіталовкладень йшло в промисловість і 35 % – у невиробничу сферу), низький коефіцієнт їхнього використання, порівняно невисока ефективність; недостатньо висока питома вага іноземних інвестицій в капіталовкладеннях, опора в основному на внутрішні джерела і банківські кредити; значна частка простої переробки на новостворених промислових підприємствах, збут продукції переважно у внутрішні райони, низька питома вага чистої продукції у валовій продукції промисловості (приблизно 20 %, що нижче рівня в цілому по країні), нестача валюти у багатьох підприємств внаслідок слабого розвитку експорту їх продукції [26, с. 224].

Розширення рамок «політики економічної відкритості» з залученням до неї 14 портових міст переслідувало мету збільшення припливу сучасної технології з-за кордону й отримання доступу до новітніх досягнень в управлінні виробництвом. Для цих цілей міста отримали більшу самостійність у зовнішньоекономічній діяльності та певні преференції щодо іноземних вкладників: дозволялося в певних межах без санкції Держради стверджувати будівництво об'єктів, що використовують іноземний капітал, здійснювати вільне від єдиного торгово-промислового податку безмитне ввезення для них обладнання, сировини, будматеріалів, а також експорт продукції, робилися знижки в прибутковий податок, особливо для техномістких об'єктів, дозволявся частковий збут продукції на внутрішньому ринку, спрощувалися візові процедури. На території цих міст стали створюватися «зони економічного і технічного розвитку», де концентрувалися об'єкти самих передових технологій, і які за правами наближалися до ОЕЗ.

Головним призначенням розширення потоку іноземних інвестицій через відкриті міста була технічна реконструкція діючих підприємств, модернізація наявної промислової бази. Особливі сподівання покладалися і на поширення цього досвіду у внутрішні райони країни.

У завдання створених на початку 1985 р. 3 особливих економічних зон у дельтах Янцзи (з центром у Шанхаї), Чжуцзян (з центром у Гуанчжоу) і на півдні провінції Фуцзянь («трикутник», що утворюється містами Чжанчжоу, Цюаньчжоу, Сямень), які були традиційними центрами експортного виробництва і мали хороші комунікаційні зв'язки, входили створення у них комплексної економічної структури, орієнтованої на зовнішній ринок, накопичення валюти, підготовка умов для економічного розвитку на якісно новому рівні, за рахунок впровадження іноземних технологій.

Про масштаби і темпи зовнішньоекономічної діяльності ОЕЗ свідчить те, що вже за період 1979-1988 рр. в КНР було створено близько 16 тис. підприємств за участю іноземного капіталу, в тому числі 8532 змішаних, 6778 контрактних і 594 підприємства, цілком заснованих на іноземному капіталі. До 1986 р. 277 змішаних підприємств були створені КНР в різних районах світу, 67 китайських компаній стали займатися організацією будівництва об'єктів за кордоном і експортом робочої сили і т. п. [18, с. 180].

Таким чином можна зробити висновок, що зовнішньоекономічні зв'язки КНР в 1978–1992 рр. значно активізувалися. Це було пов'язано з декількома об'єктивними обставинами. Першою з них була необхідність виходу КНР з довготривалої міжнародної ізоляції. Саме розширення зовнішньоекономічних зв'язків стало одним з найголовніших засобів реалізації даної мети. Другою обставиною стала необхідність різноманітної допомоги інших країн. На нашу думку це було пов'язано з повною дискредитацією політики «опори на власні сили», котра проводилася при Мао Цзедуні. Варто відзначити, що зовнішньоекономічні зв'язки підтримувалися не лише з соціалістичними країнами, а й з капіталістичними.

Найважливішою формою для реалізації зовнішньоекономічних зв'язків стали особливі економічні зони. Їх ефективність була високо оцінена китайською владою. На нашу думку було декілька причин успіху діяльності ОЕЗ. В першу чергу це вдале територіальне розташування. Китайською владою було обрано місця з безпосереднім доступом до комунікацій, головним чином до морських. Другою рисою була вдала фіскальна та митна політика держави. Підприємствам надавалися пільгові умови оподаткування та безмитне ввезення та вивезення товарів з ОЕЗ. Загалом же враховуючи становище КНР після смерті Мао Цзедуна, прийняті китайською владою кроки виявилися ефективними та єдино можливими.

РОЗДІЛ 4. СТРУКТУРНА ТРАНСФОРМАЦІЯ КИТАЙСЬКОГО СОЦІУМУ В 1978 – 1992 РР

В період докорінних змін в політико-економічному житті китайського суспільства 1978 – 1992 років відбувалось поетапне переформатування китайського соціуму. Якщо в дореформеному Китаї виділялися лише клас робітників, клас селян і прошарок інтелігенції, то наразі населення Китаю виокремлюється відносно більшою строкатістю, що зумовлює суспільний поділ на відносно більшу кількість суспільних станів, груп, прошарків та більш дрібних форм суспільної організації. Деякі з цих форм організації знаходяться ще в стадії зародження, і мають поки що не сформовані концептуальні засади, проте які в подальшому можуть стати впливовими у процесі видозмін китайського суспільства.

За даними китайських дослідників розрізняють до п'яти значних суспільно-економічних пластів та до десяти соціальних прошарків. В залежності від основного виду діяльності, з урахуванням різноманітних специфічних та особливих можливостей, розрізняють наступні суспільні прошарки:

1. Суспільна еліта, яка представлена впливовими державними діячами, чиновниками найвищого рівня, прогресивними громадськими активістами, верхівкою інтелігенції і т. д., що складає керівне ядро держави і становить дещо більше двох відсотків від загальної кількості.

2. Представники так званого господарського сектору економіки, представленого чиновниками та керівниками вищого рангу, очільниками відомств, керуючими підприємствами та компаніями всередині країни, що складають близько півтора відсотки від загальної кількості і є базисом для втілення ринкових трансформацій.

3. Приватний сектор економічної складової (менше одного відсотка). Це ті представники приватного бізнесу, які мають значні показники в прибутках, проте ще не мають політичних важелів впливу.

4. Кваліфіковані кадри в галузі наукових та технічних знань, які становлять п'ять відсотків від загальної кількості і є рушійною силою та фундаментом для соціуму.

5. Адміністративно-чиновницький апарат, що виконує чисельну поточну роботу і має високу організаційну складову. (близько п'яти відсотків від загальної кількості).

6. Так звані приватники, масова частка яких складає майже чотири відсотки. Цей прошарок зосереджує увагу на сфері виробництва і надає послуги для впровадження ринкових реформ.

7. Представники торгівельних інституцій та сфери забезпечення, що складають більш ніж десять відсотків.

8. Представники працеспроможного прошарку робітників (близько 23%), третина яких є вихідцями із сільської місцевості. Їх вплив на процес реформування суттєво втрачається, в порівнянні з попередніми десятиліттями.

9. Селянство, що складає близько 50%. Незважаючи на високу відсоткову частку істотно не впливає на макроекономічні та політичні процеси, маючи відносно незначний рівень організації та слабку матеріальну базу.

10. Сезонні працівники, соціально незахищені верстви, що складають близько трьох відсотків. Незважаючи на незначний відсоток, варто зазначити, що чисельність цього прошарку та його складових суттєво збільшується і може гальмувати модернізаційні процеси [2, с. 82].

Враховуючи різноплановість критеріїв диференціації суспільства, таких як: владні повноваження, статки, освітньо-кваліфікаційний рівень, проте з домінуванням у визначенні майнового стану, виокремлюють низку соціальних пластів:

- суспільна еліта, яка представлена впливовими державними діячами, чиновниками найвищого рівня, прогресивними громадськими активістами, верхівкою інтелігенції і т. д., що складає

керівне ядро держави і формує міжнародний імідж країни, представляючи верхній пласт;

- рівень дещо вище середнього, що забезпечується представниками чиновницько-управлінської верстви провінційного осередку, представниками великого бізнесу та керівники регіональних організацій та установ, власники середніх компаній і т. п.;
- посередній, що виражений представниками технічної сфери, наукової галузі, професорсько-викладацьким складом закладів вищої освіти, представниками творчо-мистецької сфери, власниками профільних селянських підприємств, представниками середнього бізнесу;
- нижче середнього (категорії власників дрібного бізнесу, представники торгівельної сфери та сфери послуг, робітники та селянство);
- найнижчий представлений збіднілою верствою населення, некваліфікованими робітниками, соціально незахищеними верствами і т. п. [14, с. 47].

Незалежно від усіх існуючих соціальних пластів виокремлюються так звані представники «тіньових схем» та криміналітету, що деструктивно впливають на представників усіх провідних рівнів соціальної стратифікації. Характерною особливістю китайського суспільства в цілому є злочинна складова в економічній сфері, в тому числі і серед вищих керівних органів.

На сьогоднішній день Китай робить максимум зусиль в плані контролю за чисельністю та процесу виокремлення новоутворень в середині існуючих суспільних станів. Особливої уваги заслуговує роль цих новоутворень на суспільно-політичне та економічне життя країни. Саме такі дії урядових структур КНР мають виробити цілісну політику щодо подолання проблем майнової диференціації, безробіття, підвищення рівня життя населення.

Значну частину китайського суспільства становить суспільний пласт, який задіяний в сфері фізичної праці і складає близько 120 млн. робітників і

330 млн. селян. Сюди ж можна віднести і нижній рівень стратифікації, представлений, в переважній більшості, збіднілими жителями міст і сіл, що складає приблизно 100 млн., причому 80 % складають вихідці з сільської місцевості.

На практиці виявляється досить специфічне поєднання високого рівня технічного прогресу та інновацій за період початку впровадження реформ і модернізації та неможливістю подолати низку економічних та соціальних проблем. На рівні вищому за середній, де задіяно близько 30 млн. переважають, в основному, представники бізнесу та керуючі компаніями, і лише невелика частина припадає на вищу інтелігенцію (актори, дослідники, співаки). У посередньому пласті (близько 80 млн.) ключовим представником є інтелігенція, що складає понад 35% відсотків від загальної чисельності і свідчить про потенційні гарантії успіху в майбутньому реформаторської діяльності. На рівні так званої суспільної еліти (верхньому), який складає приблизно 1 % від усієї чисельності працюючого населення і складає 7 млн. осіб, представлені особи, що займають керівні посади в системі державного керівництва: вища партійна номенклатура, міністри, повноважні послы, консули, дипломати вищого рангу. Сформована таким чином суспільна структура не є сталим організмом. Вона є досить динамічною, лабільною, здатною як до внутрішніх так і зовнішніх трансформацій та коректив. Збільшення питомої ваги глибинних трансформацій, що йдуть з середини 80-х років XX століття шляхом впровадження елементів ринкової економіки до державного сектору зумовило появу структурних змін у китайському суспільстві, формуванню середнього суспільного прошарку, якісного показника ефективного розвитку держави [1, с. 42].

У порівнянні з першою половиною 80-х років, що відзначались суттєвою фінансовою стабільністю середнього суспільного прошарку, деякі представники якого навіть могли розглядати можливість переходу до вищого стану у суспільній ієрархії. Друга половина десятиліття виявилась несприятливою для певної категорії представників цього пласту, внаслідок

чого вони вимушені були перейти на шабель нижче у суспільній градації. Натомість наприкінці 1980-х років якісно змінюється статус вищої інтелігенції, матеріальне благополуччя та суспільний престиж якої вимірювався можливістю набуття необхідних знань. [57, с. 604-605].

Одним із головних дестабілізуючих суспільство елементів, на початку впровадження реформ, був диференційований дохід різних соціальних категорій, головним чином серед представників міст та сільських громад. За офіційною статистикою, різниця доходів сільського і міського населення коливалася в роки реформи в межах від 1:1,6 до 1:2,4, диференціація доходів сільського населення в середині 1980-х років оцінювалася як 1:6, міського – 1:3,8. Особливо гостро це питання стало підчас вирішального моменту ринкових трансформацій – переходу до активних дієвих заходів для підвищення конкурентоздатності великих і середніх підприємств, що знаходились під державним контролем.

Найбільш вразливим, в цьому аспекті, стало вимушене скорочення чисельності працівників в багатьох компаніях та підприємствах, що породжувало, особливо в порівнянні з попередніми роками, зростання безробіття. В той же час труднощі починають виникати внаслідок утримання з населення соціальних послуг що раніше були безкоштовними (можливість отримання житла, освіти, медичного обслуговування і т. п.) за рахунок їх часткової фінансової участі в цих процесах. У зв'язку з цим серед населення, в цей період, починають проявлятися ознаки ксенофобії та умовного «ренесансу» за минувшиною. Хоча, варто відмітити, мінімальний рівень гарантій на працю та необхідне соціальне забезпечення зберігався [3, с. 132].

Враховуючи зазначене, доречно концентрувати увагу на поляризації китайської суспільної структури. Деяка частина китаєзнавців звертають увагу у своїх дослідженнях на значне розшарування китайського суспільства періоду перших реформ, визначаючи в цьому рушійну силу занадто швидке економічне зростання Китаю. На їхню думку, спрацьовувала класична формула: «багаті – багатіють, бідні – бідніють». Наявні факти свідчать про

дещо інший стан речей. Звісно, майнова диференціація існувала, проте одночасно зростають, хоча і неоднорідно, статки майже всіх соціальних пластів. Одночасно скоротився рівень безробіття та зменшується чисельність збіднілого населення. За даними статистичних відомств кількість осіб що опинилися за межею бідності зменшується понад на 200 млн. осіб, що є досить непоганим показником. Не підлягає сумніву, що подібні речі занадто складно піддаються статистичній обробці, внаслідок стрімкого зростання фінансових капіталів громадян та збільшенню джерел отримання коштів, простежити які, в багатьох випадках неможливо. І, оскільки капітал не завжди відображає реальну оплату праці, збереження домінуючого положення суспільної власності зберігає майнову диференціацію і може бути перешкодою в поляризації китайського суспільства. Китайським урядом започатковуються заходи щодо недопущення стрімкого збільшення заробітної плати в окремих галузях виробництва. Держава намагається раціоналізувати оплату праці, збільшення рівня мінімального заробітку та надання соціальної допомоги соціально незахищеним категоріям населення, зменшення рівня цензури в питаннях розподілу фінансів тощо.

Підкреслюючи в 1984 р. у промові «Про будівництво соціалізму з китайською специфікою», що «соціалізм повинен покінчити з бідністю», і ставлячи при цьому питання «яким чином забезпечити розвиток продуктивних сил і поліпшення життя народу за нинішньої відсталості Китаю», «архітектор» ринкових реформ Ден Сяопін задається питанням, якого шляху для цього треба дотримуватися – соціалістичного чи капіталістичного? На це питання він відповідав наступним чином: «Капіталістичний шлях дозволить розбагатіти жменьці людей, що складають кілька відсотків населення Китаю, але ні в якому разі не іншим 90 з гаком відсотків людей. Тому ми повинні твердо йти шляхом соціалізму. Здійснення соціалістичного принципу розподілу праці не створить, з одного боку, дуже багатих, а з іншого – дуже бідних людей. Таким чином, поляризація не відбудеться у нас і через 20-30 років при розвинених продуктивних силах».

А ось і заключне резюме Ден Сяопіна, що дозволяє через два десятиліття оцінювати результати його вибору і ефективність його моделі реформованого на ринкових засадах «соціалізму з китайською специфікою»: «Мета соціалізму не в створенні поляризації, а в тому, щоб зробити заможним весь народ. Якщо наша політика викличе поляризацію, то це буде означати, що ми програли. Якщо у нас з'явиться якась нова буржуазія, то це буде означати, що ми дійсно звернули на хибний шлях» [47, с. 76].

Можна сміливо стверджувати, що і ідеолог суспільних та економічних перетворень Ден Сяопін і квінтесенція наукової думки КНР, що докорінно змінили так звану «економічну теорію соціалізму» під час винайдення «соціалізму з китайською специфікою», достеменно знали, що поява приватного сектору економіки і запровадження елементів ринкових відносин неминуче приведе до нових складових в китайському суспільстві, а також і до появи майнової диференціації. Головним завданням реформатор вважав недопущення соціальної та майнової диференціації, щоб при «появі окремих буржуазних елементів» не сформувався «прошарок буржуазії», бо це означало б, на його думку, «крах реформ». Основною гарантією правильності обраного шляху Ден Сяопін вважав збереження домінуючого положення суспільної власності і запобігання поляризації в суспільстві, додаючи при цьому, що «не можна ігнорувати і роль державної машини», яка в КНР «відрізняється великою міццю» і «в разі відхилення від соціалістичної орієнтації втрутиться і виправить становище».

Саме тому, необхідними складовими продовження реформування Китаю були макрорегулювання і макроконтроль. Розуміючи глибинні трансформації в китайському суспільстві ще на їх початку їх ідеолог відзначав що в країні «є люди, які турбуються, як би Китай не перетворився на капіталістичну країну», і вважав, що для цього існували всі підстави. Розвінчувати подібні думки він пропонував «затвердженням високих ідеалів комунізму в свідомості одного-двох наступних поколінь», не дозволяючи

підліткам та молоді «йти в полон до гнилої буржуазної ідеології» [46, с. 174-175].

Одним із ключових дизбалансуючих явищ, особливо в період розвитку реформ, стало збезцінення людської праці та зростання безробіття на тлі втручання ринку в державний сектор. Дієвим засобом ліквідації нерентабельних як великих так і середніх підприємств державного зразка виявилось планомірне скорочення чисельності їх працівників, а також забезпечення чіткого контролю над боржниками шляхом розробки та дотримання чітких правил стосовно банкрутства нерентабельного підприємства. З цією метою в 1986 році держава видала відповідний законопроект.

Відповідні реагування держава проводить і в соціальній сфері. В цей період політика держави в галузі демографії передбачала відмову від концепції «багато людей – багато робочих рук», яка об'єктивно сприяла бездіяльності держави у цьому напрямку, і перехід до політики планування сім'ї. Держава вдалася до виховно-просвітницьких, економічних і адміністративних заходів, покликаних забезпечити реалізацію принципу «одна сім'я – одна дитина». За китайським оцінками, завдяки запровадженню такої системи за період після 1978 р вдалося уникнути народження 110 млн. чоловік [48, с. 136].

В період реформ населенню країни надавалась можливість скуповувати акції різних підприємств, обирати місце для власного проживання, можливість працювати в будь-якій сфері, обирати професію, надавалось право на будь-які форми кооперації, займатися підприємницькою діяльністю. В цей період держава замінює традиційні форми адміністративного примусу постійного проживання на певній території на прогресивні економічні, згідно з якими селянське населення, прибуваючи в міста, самостійно мали забезпечувати себе продуктами харчування. Держава не зобов'язувалась забезпечувати їх житлом. В результаті при збільшенні частки працездатних в населенні країни з 55,8 % в 1982 р. до 60,7 % в 1987 р. вдалося підвищити в

ці ж роки питому вагу працюючих з 79,9 % загальної чисельності працездатних до 80,5 %. Як результат, суттєво зменшився рівень безробіття, а число населення, задіяне у виробництві збільшилось на 150 млн., причому 50% не в сільськогосподарській галузі. Відбуваються позитивна динаміка в соціальній сфері сільської місцевості – це небувалий рівень житлового будівництва, що спростовує тези про неефективність ринкових перетворень на селі та свідчить про зростання добробуту населення. В цей період також істотно скоротилась кількість населення, яке проживає за межею бідності з 12 до 3%. В загальносвітовому масштабі такі показники є більш ніж прийнятними. [31, с.321].

Враховуючи всю начебто позитивну динаміку урбаністичних змін, не можна не відмітити що її швидкі темпи спричиняють комплекс соціальних протиріч, зокрема соціально-психологічна «деформація» великої частини населення, що не встигло адаптуватися до нових реалій та умов існування, і як наслідок, втратило можливість реалізації себе в соціокультурному просторі.

Урбанізацію в КНР деякі дослідники вважають «прискореною». З цим твердженням можна погодитись, адже, ще в 1978 р. в країні налічувалося 189 міст, в яких проживало 19,2 % усього і близько 59 % несільськогосподарського населення. Ситуація починає змінюватись до 1981 року кількість міст збільшилася до 233, а в 1988 р. їх стало вже 434. Подібна динаміка простежується і в наступних роках, за 1979-1981 рр. на мапі Китаю з'явилося понад 40 нових міст, а лише за один 1988 р. – 53. За роки реформування населення країни збільшилося понад на 90 млн., а міст на мапі КНР збудовано понад 265. За перше десятиріччя ринкових впроваджень чисельність населення задіяного у виробництві в КНР зросла майже на 142 млн. чоловік у тому числі в промисловості і будівництві вона зросла майже у два рази, в сфері транспорту, торгівлі, матеріально-технічному постачанні – майже в 3 рази. у тваринництві, землеробстві, лісівництві і рибальстві вона

також збільшилася на 35 %, Значна частина задіяних стала працювати в різних другорядних сферах сільської економіки.

В період 80-х років XX століття чисельність та питома вага службовців та робітників різного гатунку помітно зростала. Також, відповідно до цього, їх суспільне та економічне благо якісно змінювалось. Суспільно-економічні перетворення видозмінили специфіку їх синтезу із засобами виробництва, в інтеграцію до управлінської складової в їх організації, а також пряме використання продуктів власної діяльності. Відбулись перетворення стосовно рівня життя робітників. Однак варто зазначити, що цілком вірогідно зумовлює неоднакове ставлення їх до реформ [21, с. 122].

Значної уваги заслуговують наймані працівники. До них можна віднести: робітники і службовці колективних і кооперативних організацій та підприємств, державні службовці та робітники, інтелігенція. Більшість з них утворюють найбільшу після селянства суспільну організацію. Саме ця ланка найбільше пов'язана з інноваційно-технологічною складовою народного господарства. Варто відмітити, що в період реформ відбувається процес осучаснення сутності робітничого прошарку [20, с. 107].

Серед нових суспільних пластів і груп населення в КНР досліджуваного періоду і за її межами окремим осередком зайнятим індивідуальною трудовою діяльністю є приватні підприємці. Відношення до них в КНР, і в інших країнах досить різне. Зокрема в китайському суспільстві, з його традиційністю, схоластиком та трансформованими догмами КПК процес розвитку приватного підприємництва проходив повільніше, навіть незважаючи на державну підтримку та систему заохочень. Подібне трактування знаходить відображення в наукових працях китайських науковців та пресі. Мова йде про ототожнення приватного підприємництва та індивідуальної трудової діяльності, що не є вірним. Говориться, як нібито несоціалістичні елементи розповсюджуються у соціалістичному суспільстві, і можуть існувати лише через тимчасові обставини, і т. п. [17, с. 254].

Таким чином, можемо констатувати факт зміни структури китайського суспільства, що безумовно стала наслідком економічної модернізації. Процес виокремлення цих змін став домінантою для видозміни суспільства. Необхідно відмітити позитивні зрушення в появі нових складових в соціальній стратифікації, що пришвидшило зміни, та суттєво пришвидшило мобільність китайського соціуму, підвищуючи його конкурентоздатність на ринку. Проте на тлі позитивних зрушень мали місце й негативні прояви реформування. До них можна віднести швидкі темпи приросту населення, що стає навантаженням на економіку країни. Також негативні наслідки процесу урбанізації, в результаті якого частина населення не змогла реалізувати власний потенціал на ринку праці і змінила свій статус в суспільній ієрархії. Проблеми екології, які також деструктивно впливали на населення КНР. В загальних рисах можна констатувати, що видозміни в соціальній структурі Китаю зазначеного періоду характеризуються глибинними реформами ринкового спрямування передусім в економічній сфері.

ВИСНОВКИ

Отже, в даній роботі, відповідно до поставлених мети й завдань охарактеризовано соціально-економічні зміни в КНР в 1978–1992 рр. Період з 1978 по 1992 роки був найважливішим в новітній історії Китаю. За цей час було зроблено великий крок вперед в соціально-економічному аспекті життя держави. Соціально-економічна модернізація в КНР розпочалася з рішення III пленуму ЦК КПК 11-го скликання 1978 р. про необхідність проведення «політики реформ та відкритості. Знаковою постаттю в цьому процесі став Ден Сяопін, котрий і був ініціатором реформування в КНР.

Так як Китайська Народна Республіка на 1978–поч. 1980-х рр. була аграрно-індустріальною державою, то першим сектором модернізації економіки стало сільське господарство. Цей процес носив поступовий характер, з урахуванням думок самих селян. Варто підкреслити, що практична ініціатива змін в сільському господарстві, була проявлена селянами провінції Аньхуй, що в історії КНР називається «аньхуйський експеримент». Першими кроками в цій галузі стала ліквідація виробничих бригад (комун), це дало поштовх до утворення індивідуальних селянських господарств, в яких люди були зацікавлені якісно та продуктивно працювати. Певний негатив спостерігався, через збереження державної власності на землю. Було відновлено діяльність ринку сільськогосподарської продукції, що стало найголовнішим стимулом для економічного зростання сільського господарства. Відбулося поєднання науково-технічного прогресу з безпосереднім процесом виробництва продукції. Це знайшло своє відображення в запровадженні передових техніко-технологічних здобутків в сільське господарство. Дані кроки стали підґрунтям для вирішення аграрної проблеми.. В результаті цього зростання виробництва с/г продукції в 1978–1992 рр. становило приблизно 7,2 % на рік. Таким чином можна стверджувати, що економічний підйом сільського господарства став основою для розвитку інших галузей економіки. В першу чергу промисловості. Адже

саме вона повинна була задовольняти потреби сільського господарства в техніко-виробничих засобах.

В домодернізаційний період в промисловості КНР існувало декілька головних проблем: структурний дисбаланс, погана координація й слабкі стимули. Ці проблеми були породжені економічним волюнтаризмом, котрий почався з політики «Великого стрибка» (1958–1960 рр.) і продовжувався до сер. 1970-х рр. Для вирішення цих проблем держава змінила форму керування промисловістю, вертикальна система була змінена на горизонтальну, більше функцій передано в провінції. Крім того частина прибутку почала залишатися на самому підприємстві. Це було позитивним моментом, адже підприємства використовували частину свого прибутку на переобладнання виробничих потужностей та покращення соціально-побутової сфери робітників. Було дозволено створювати приватні підприємства. Проте в 1978-1992 рр. провідну роль займали все ж державні підприємства. Приватні підприємства почали створюватися в галузях легкої промисловості, торгівлі та сфери обслуговування. Колосальне зростання промисловості в зазначений період мало й негативні риси: по-перше це дефіцит сировини, по-друге інфляція, по-третє проблема розподілення прибутків на державних підприємствах. На нашу думку найголовніше, що було зроблено в промисловому секторі – це створено відповідні матеріальні стимули для робітників, реструктуризовано систему управління держпідприємствами та дозволено займатися приватним підприємництвом.

Ефективне зростання як промисловості, так і сільського господарства не було можливим без залучення іноземних інвестицій, досвіду та технологій виробництва. Важливою складовою була також необхідність входження КНР в систему світового ринку. Тому одночасно почався процес пошуку шляхів залучення іноземної допомоги. Першими кроками стало налагодження зовнішньоекономічних зв'язків з найрозвиненішими на той час країнами: США, Японією, країнами Західної Європи. Вони знайшли своє відображення в двосторонніх угодах про економічне співробітництво. Окремо варто

відзначити створення особливих економічних зон. Вони були так званими «вікнами» для проникнення в КНР технологій, техніки, інвестицій та досвіду з-за кордону. Не дивлячись на те, що спочатку ОЕЗ були орієнтовані на залучення інвестицій хуацяо (китайців, котрі жили за кордоном), дещо згодом свої фінанси почали вкладати всі бажаючі іноземці. Створення ОЕЗ дало змогу більш швидко розвиватися приватному підприємництву та отримувати передові досягнення науково-технологічних здобутків.

Наслідком зміни економічної системи КНР стала трансформація китайського суспільства. Якщо до модернізації виділялися лише суспільні верстви робітників, селян та інтелігенції, то дещо пізніше китайський соціум став більше плюралістичним та динамічним. На початок 1990-х рр. вже виокремлювалися 5 великих соціально-економічних груп у суспільстві з 10 верствами. Проте головними верствами залишалися селянство та робітники. Все більше людей стали працювати в сфері обслуговування, з'явився так званий соціальний стан «білих комірців». Структурні зміни соціуму породили певні проблеми: демографічний вибух та негативні наслідки урбанізації. Тому ми прийшли до висновку, що економічна модернізація докорінно перекроїла структуру китайського суспільства.

Підсумовуючи вище сказане, можна зробити висновок, що Китай обрав правильний шлях розвитку економічної системи. І не дивлячись на керівну роль КПК, Китай в результаті модернізації 1978–1992 рр. став високорозвиненою державою з ринковою економікою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бальчиндоржиева О. Б. Диалог между государством и обществом в условиях модернизации Китайской Народной Республики // *Вестник Бурятского государственного университета*. 2014. Вып. 6(2). С. 40-44.
2. Бальчиндоржиева О. Б. Модернизация Китая: антропологическое измерение // *Вестник СВФУ*. 2014. № 2. С. 81-86.
3. Бесєдіна Н. В. КНР на сучасному етапі розвитку: особливості «конфуціанізації» суспільства // *Історична пам'ять*. 2010. Вип. 1. С.132-139.
4. Бинда Ю. Поиски истоков теоретической системы социализма с китайской спецификой – от теории Дэн Сяопина к концепции научного развития; [ред. перевода Цай Хуэй]. СПб.: Нестор-История, 2013. 292 с.
5. Будегечиева Ю. А. Начальный этап развития самоуправления в сельском Китае // *Известия Алтайского государственного университета*. 2010. № 4. С. 48–52.
6. Васильева Е. А. Отечественные исследователи о роли традиции в формировании китайской модели развития // *Известия Алтайского государственного университета*. 2013. № 4(80). С. 128–130.
7. Величко В. Економічна реформа в Китаї: регіональний вимір // *Вісник Львівського університету*. Серія міжнародні відносини. 2008. Вип. 25. С. 235–243.
8. Виноградов А. В. Китайская модернизация в сравнительной перспективе // *Сравнительная политика*. 2010. № 1. С. 104–120.
9. Виноградов А. В. Китайская модель модернизации. Поиски новой идентичности. Москва: Памятники исторической мысли, 2005. 324 с.
10. Галенович Ю. М. Прав ли Дэн Сяопин, или Китайские инакомыслящие на пороге XXI века. Москва: Изографъ, 2000. 288 с.
11. Галенович Ю. М. Чжао Цзяян и реформы в Китае. Москва: Русская панорама, 2012. 752 с.

12. Гельбрас В. Г. Экономическая реформа в КНР. Очерки, наблюдения, размышления. Москва: Междунар. отношения, 1990. 312 с.
13. Делюсин Л. П. Реформы в Китае: проблемы и противоречия // *Мировая экономика и международные отношения*. 1990. № 9. С. 21–29.
14. Дугарова С. Б. Государство и общество в условиях трансформации: ценности КНР на современном этапе. // *Гуманитарный вектор*. 2013. № 2(34). С. 44–47.
15. Кирсанов И. Этапы и особенности подъема народного благосостояния в Китайской Народной Республике // *Вестник Челябинского государственного университета*. 2004. № 1. С. 154–155.
16. Киссинджер Г. О Китае; [перевод с английского В. Н. Верченко]. Москва: АСТ, 2014. 635 с.
17. Коуз Р. Как Китай стал капиталистическим? [пер. с англ. А. Разинцева]. Москва: Новое издательство, 2016. 386 с.
18. Кубышина Г. А. Китайская политика реформ и создание нового миропорядка // *Научные ведомости Белгородского государственного университета*. Серия: История. Политология. 2008. № 5(45). С. 178–182.
19. Кубышина Г. А. Народное хозяйство Китая в предверии экономической реформы // *Вестник Российского университета дружбы народов*. 2008. № 1. С. 41–50.
20. Кучмій О. П. Стратегія інформаційної економіки КНР. // *Актуальні проблеми міжнародних відносин: Збірник наукових праць*. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут міжнародних відносин, 2011. Т. 101. С. 101–109.
21. Лазарчук М. О. Соціально-економічні реформи в Китаї: генезис та чинники. // *Вісник Міжнародного слов'янського університету*. 2013. № 1-2. С. 117–124.
22. Лизогуб В. А. Основні напрямки курсу реформ у КНР у 70-90 роках ХХ століття // *Теорія і практика правознавства*. 2016. № 1(9). С. 60–71.

23. Лин Дж. Й. Демистификация китайской экономики [пер. с англ. М. Недоступна]. Москва: Мысль, 2013. 384 с.
24. Максимова Е. И. Экономика Китая: перспективы смены модели экономического роста // *Восточная аналитика*. 2014. № 4. С. 122–127.
25. Млечин Л. М. Китай – великая держава номер один? СПб.: БХВ-Петербург, 2012. 400 с.
26. Мэн Чж. Историческая эпоха в оценках руководства КНР от начала реформ до настоящего времени. // *Известия Алтайского государственного университета*. 2011. № 4. С. 224–227.
27. Орнат М. Р. Механізм ефективного реформування та зростання економіки Китаю як конструктивний чинник здобуття лідерства у системі міжнародних економічних відносин // *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. №6. 2010. С. 64–65.
28. Островский А. А. Китайская модель перехода к рыночной экономике. Москва: Ин-т Дальнего Востока РАН, 2007. 205 с.
29. Островский А. А. Китай: фундамент успехов XXI века. Москва: Институт Дальнего Востоковедения РАН, 2002. 458 с.
30. Панцов А. В. Дэн Сяопин. Москва: Молодая гвардия, 2013. 166 с.
31. Пивоварова Э. П. Социализм с китайской спецификой. Москва: ИД «ФОРУМ», 2011. 352 с.
32. Платонов И. А. КНР: актуальные социально-экономические тенденции // *Научные записки молодых исследователей*. 2016. № 3. С. 23–27.
33. Полховская Т. Ю. Экономический рост Китая в контексте трансформационных экономических процессов // *Инженерный вестник Дона*. 2012. Вып. 4(2). С. 24–27.
34. Портяков В. Я. Шэньчжэнь: история успеха. // Вековой путь Китая к прогрессу и модернизации: К 100-летию Синхайской революции: Доклады XIX Международной научной конференции «Китай, китайская цивилизация и мир. История, современность, перспективы (Москва, 19–21 октября 2011 г.). Москва: ИДВ РАН, 2012. 352 с.

35. Регзенова Д. Б. Основные принципы и сущность реформ Дэн Сяопина // *Вестник Бурятского государственного университета*. 2010. № 6. С. 189–193.
36. Робінсон Дж. Чому нації занепадають? Походження влади, багатства і бідності. Київ: Наш формат, 2016. 472 с.
37. Рогатов М. Д. Государственная стратегия развития предпринимательства в Китае // *Вестник Российского университета дружбы народов*. Серия: Экономика. 2005. № 1. С. 105–122.
38. Саката М. Государственный капитализм или авторитарный режим: к вопросу о сущности «социалистической рыночной экономики» в Китае // *Вестник Санкт-Петербургского университета*. Серия 5. Экономика. 2003. № 3(21). С. 77–86.
39. Сергійчук І. М. Китай у нові та новітні часи: Практикум: Навчальний посібник. Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. 329 с.
40. Седнев В. Чи здійсниться «китайська мрія?» // *Китайська цивілізація: традиції та сучасність. Збірник статей*. Київ: Видавництво КНЕУ ім. В. Гетьмана, 2005. С. 63–71.
41. Смирнов Д. А. Идеино-политические аспекты модернизации КНР: от Мао Цзэдуна к Дэн Сяопину. Москва: Институт Дальнего Востока РАН, 2005. 324с.
42. Ставров И. В. Национальная политика в системе модернизации Китая (1978-2002 гг.). // *Россия и АТР*. 2006. № 4. С. 94–104.
43. Стадвелл Дж. Чому Азії вдалося? Київ: Наш формат, 2017. 448 с.
44. Стародуб Т. С. Китай як регіональний актор з глобальними амбіціями в умовах краху біполярності. // *Грані*. 2013. № 9. С. 140–147.
45. Сущенко М. А. Китайская диаспора как субъект модернизации в КНР. // *Вестник КемГУ*. 2012. № 2(50). С. 102–106.
46. Сяопин Д. Основные вопросы современного Китая: [Пер. с кит.]. Москва: Политиздат, 1988. 256 с.

47. Сяопин Д. О строительстве специфически китайского социализма: [Пер. с кит.]. Бэйцзин: Издательство литературы на иностранных языках «Вайвэнь», 1985. 100 с.
48. Урусов В. Соціальні трансформації та літературні процеси в Китаї 80-90-х років ХХ століття. // *Китайська цивілізація: традиції та сучасність*: 36. ст. 2009. С. 135–142.
49. Усов В. Н. История Китайской Народной Республики (1949–2004): в 2-х томах. Москва: Восток–Запад, 2006. Т. 2. 688 с.
50. Хао Ч. Начальные этапы преобразований отношений собственности в экономике КНР. // *Проблемы современной экономики*. 2011. № 4. С. 466–467.
51. Хрестоматия по истории международных отношений: Новейшее время / Сост. Д. В. Кузнецов. Благовещенск: Благовещенский государственный педагогический университет, 2013. 2210 с.
52. Цырендоржиева Д. Ш. Китаизация марксизма и модернизация Китая. // *Известия Томского политехнического университета*. 2013. № 6. С. 261–265.
53. Чернелевська О. Л. Побудова ефективної китайської економіки як приклад для наслідування Україною. // *Держава та регіони*. 2014. № 2. С. 48–52.
54. Чжифэн Чж. Открытые регионы Китая (Экономический обзор). // *Вестник Тамбовского государственного университета*. Серия: Гуманитарные науки. 2004. № 4. С. 20–26.
55. Чжифэн Чж. Экономические реформы в Китае: их особенности, механизмы, факторы успеха. // *Вестник Тамбовского университета*. Серия: Гуманитарные науки. 2003. № 4. С. 104–118.
56. Эсташи Л. Геополитика и глобальные рынки капитала: отношения США и Китая с 1980 года [пер. с фр. О. Н. Баклашкиной] // *Известия Иркутской государственной академии*. 2015. № 4. С. 677–690.

57. Ю Лі Куан Із третього світу в перший. Історія Сінгапуру 1965–2000 рр..
Київ: КМ-БУКС, 2016. 760 с.